VELUWE

ERMELO

gemeentebeschrijving

Monumenten
Inventarisatie
Project

provincie
GELDERLAND

MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

Ten geleide

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is een landelijk opgezet project met het doel om in betrekkelijk korte tijd - 5 jaar - een inventarisatie te verkrijgen van bouwkunst en stedebouw uit de periode 1850-1940. De uitvoering van het project wordt verzorgd door de provincies. In Gelderland heeft de provincie de Stichting MIP-Gelderland opgericht, die belast is met de uitvoering van het project.

In Gelderland wordt het MIP uitgevoerd conform de Gelderse streekplanindeling: Midden-Gelderland, Oost-Gelderland, Veluwe en Rivierenland. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt per gemeente geïnventariseerd.

Het eindprodukt, waarover de gemeenten de beschikking krijgen, bestaat uit 3 rapporten, te weten een regiobeschrijving, een gemeentebeschrijving en een inventarisatierapport.

In de regiobeschrijving wordt op hoofdlijnen een schets gegeven van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de ruimtelijke kwaliteit, i.c. bouwkundige en stedebouwkundige karakteristieken, uit de periode 1850-1940 in het inventarisatiegebied. Het betreft veelal ontwikkelingen en karakteristieken die behalve van lokaal belang ook een boven-lokaal belang vertegenwoordigen.

In de gemeentebeschrijving, die kan worden beschouwd als een verfijning die betrekking heeft op een deel van het grondgebied van de regiobeschrijving, worden op beknopte wijze de voornaamste historisch-geografische, sociaal-economische, bouwkundige en stedebouwkundige ontwikkelingen uit de periode 1850-1940 weergegeven.
In dit verband dient hoofdstuk 4.5. *Karakterisering geïnventariseerde bebouwing* afzonderlijk te worden genoemd. Het betreft een hoofdstuk dat als "schakel" fungeert tussen het beschrijvende en het inventarisatiegedeelte, te weten het inventarisatierapport.

Het inventarisatierapport voorziet in een beknopte weergave per gemeente van de gebouwde omgeving uit de periode 1850-1940 in de vorm van objecten en complexen op basis van de uitgewerkte MIP-formulieren.

Hoewel de 3 rapporten afzonderlijk kunnen worden gelezen, verdient het aanbeveling het inventarisatiegedeelte niet los te zien van het beschrijvende gedeelte en omgekeerd.

..2/

Blad : 2
Betreft : **Ten geleide** (vervolg)

Met betrekking tot het gebruik van de MIP-eindprodukten dient het volgende te worden opgemerkt.

Bij schrijven d.d. 21 september 1989 - nr. WZ89.59395 - WZ/CE404 is de provincie Gelderland accoord gegaan met de samenwerkingsovereenkomst, zoals opgesteld van rijkswege bij schrijven d.d. 11 augustus 1989, nr. U-172.612, inzake de uitvoering van het Monumenten Inventarisatie Project in Gelderland.

In artikel 8 van bedoelde overeenkomst is het gebruik van de eindprodukten geregeld. Dit artikel luidt als volgt:

"Artikel 8. Gebruik eindprodukten

1. De Provincie is evenals de Rijksdienst ook nadat de eindprodukten als bedoeld in artikel 1, leden a t/m e (*) zijn opgeleverd gerechtigd deze eindprodukten, geheel of gedeeltelijk voor eigen gebruik aan te wenden, te vermenigvuldigen of te publiceren, dan wel, al dan niet tegen financiële vergoeding, voor gebruik aan derden beschikbaar te stellen.
2. De Provincie maakt met derden die zij bij de uitvoering van het Project betrekt zodanige afspraken, dat hen niet de bevoegdheid toekomt, bv. door een beroep op hun toebehorende auteursrechten, in het in het eerste lid omschreven gebruik, geheel of gedeeltelijk te beletten of te belemmeren.
3. De Rijksdienst en de Provincie bevorderen de totstandkoming van openbare publicaties over jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19e eeuw - Tweede Wereldoorlog."

Wij verzoeken u bij het gebruik van de eindprodukten de geraadpleegde bron(nen) te vermelden.

GEMEENTEBESCHRIJVING

GEMEENTE ERMELO

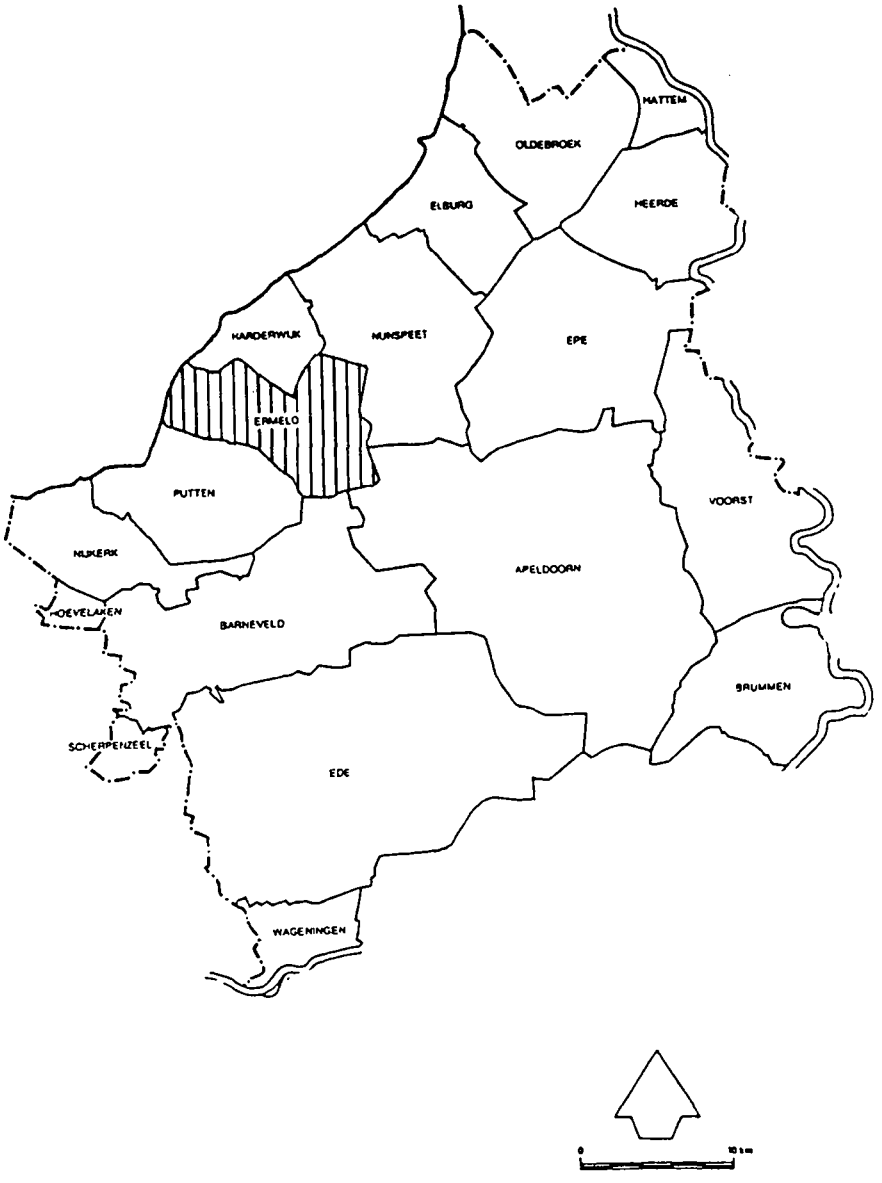

INHOUDSOPGAVE

		bz:
1.	INLEIDING	3
2.	BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK	5
3.	INFRASTRUCTUUR	8
4.	NEDERZETTINGSSTRUCTUUR	10
4.1.	Algemeen	10
4.2.	Functionele ontwikkelingen - periode 1800-1850 - periode 1850-1900 - periode 1900-1940	10
4.3.	Stedebouwkundige structuur: - Ermelo - Speuld - Verspreide bebouwing	12
4.4.	Ontwikkelingen na 1940	14
4.5.	Karakterisering geïnventariseerde bebouwing	15
4.6.	Typologie uitbreidingen gemeente Ermelo 1850-1940	20
4.7.	Bijzondere gebieden	21
GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN, KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR		23

1. INLEIDING

De gemeente Ermelo bevindt zich in het inventarisatiegebied Veluwe en heeft een oppervlakte van 8.740 hectare. De gemeente Ermelo bestaat uit de gelijknamige hoofdkern, alsmede de kern Speuld (zie afbeelding 1). In 1972 is de gemeente Ermelo gesplitst in de gemeente Ermelo en de gemeente Nunspeet (zie afbeelding 2). Daarbij is met oude (marke)grenzen rekening gehouden.
De westgrens van de gemeente Ermelo wordt gevormd door het Nuldernauw. De gemeente Ermelo grenst aan de gemeenten Putten, Barneveld, Apeldoorn, Nunspeet, Harderwijk en de in de provincie Flevoland gelegen gemeente Zeewolde.

De gemeente Ermelo is in de periode 1850-1940 een overwegend agrarische gemeente gebleven, vrijwel zonder industrialisatie. De indrukwekkende groei in deze periode van het inwonertal houdt verband met het ontstaan van jonge ontginningen, het opkomend forensisme op Harderwijk, de vestiging van militaire instellingen en psychiatrische inrichtingen. Op 1 januari 1990 telde de gemeente Ermelo 25.826 inwoners.

Afbeelding 1
Gemeente Ermelo in 1867

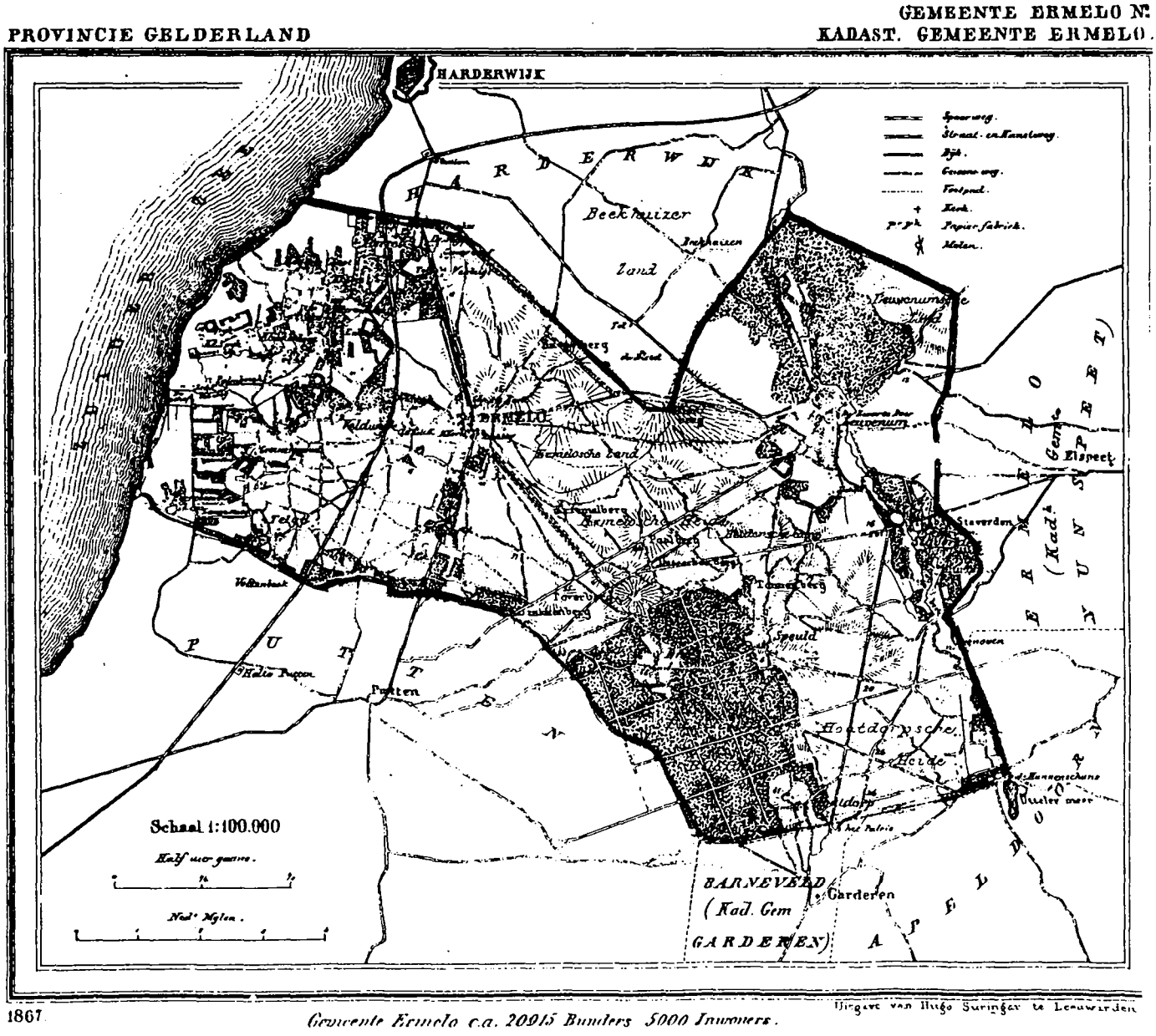

Afbeelding 2
Gemeentelijke herindeling gemeente Ermelo 1972

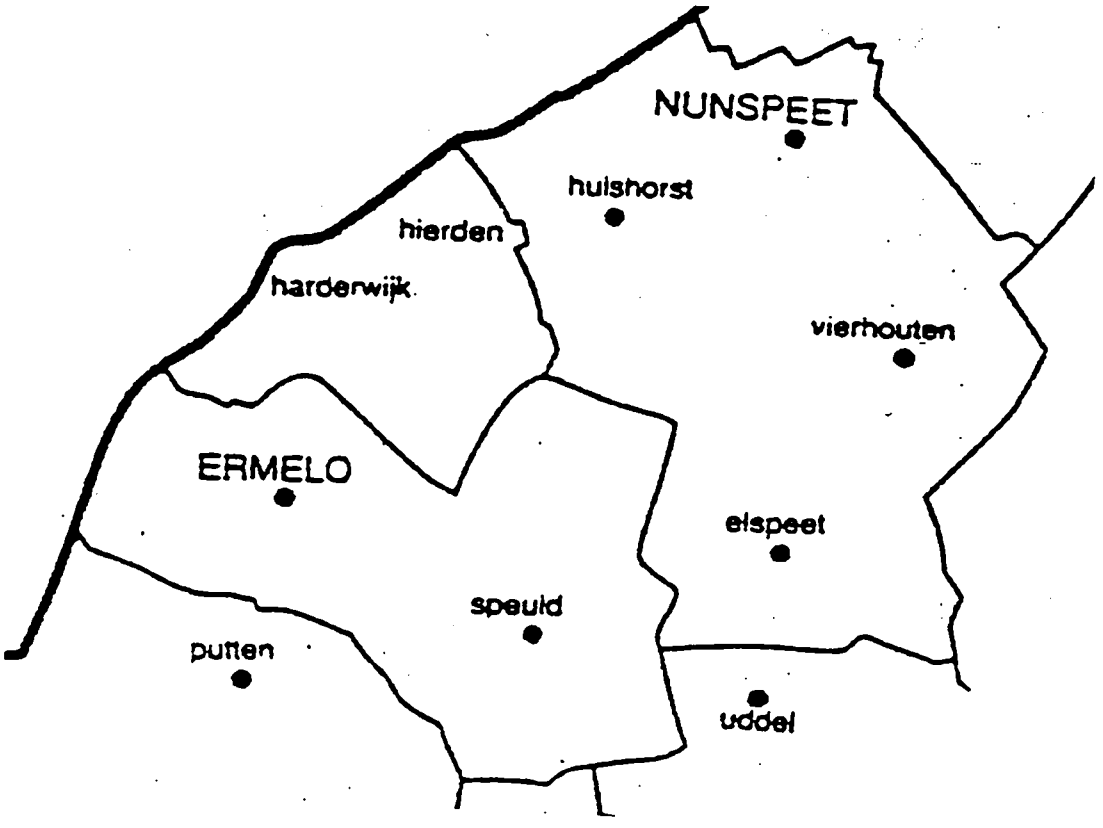

2. BODEMGESTELDHEID EN GRONDGEBRUIK

Gedurende de Saale-ijstijd zijn brede landijslobben in zuidelijke richting doorgedrongen, onder meer via de Gelderse Vallei en het dal van de Leuvenumsche Beek. Aan weerszijden van de lobben zijn stuwwallen gevormd (zie afbeelding 3). Het dal de Leuvenumsche Beek fungeerde als smeltwaterdal, dat deels opgevuld werd met zand en grind. Na het smelten van het ijs bleef in de Gelderse Vallei een diep dal over, dat werd opgevuld met stuwwalpuin en een dikke kleilaag. Tijdens de daarop volgende, warmere Eemtijd (ca. 100.000 jaar geleden) steeg de zeespiegel en werd in de Gelderse Vallei een pakket klei afgezet, dat van invloed is op de slechte waterafvoer en waterdoorlaatbaarheid van het gebied. Gedurende de Weichsel-ijstijd zijn dikke dekzandpakketten op en langs de stuwwallen afgezet. De dekzandgordel strekt zich uit aan de noordwestflank van het Veluwemassief. Stuifzandduinen kwamen tot ontwikkeling in het Holoceen. Op de dekzandruggen die in het Holoceen omgeven werden door het lager gelegen, verveende kustgebied, werden onder invloed van ontginningen oude bouwlandgronden aangelegd. In de eeuwen die op de Karolingische Tijd volgden, drong de zee steeds verder in zuidelijke richting op. In 1170 brak de zee door de smalle doorgang bij Friesland en werd de Zuiderzee gevormd. Na 1170 drong de Zuiderzee steeds verder in zuidelijke richting op. Het inmiddels aan de randen gevormde veen werd voor een deel weggeslagen of bedekt met klei. Gaandeweg werd de strook tussen kustlijn en dekzandgordel ingepolderd. De eerste bedijking dateert uit de 14e eeuw.

Afbeelding 3
Geomorfologische kaart gemeente Ermelo

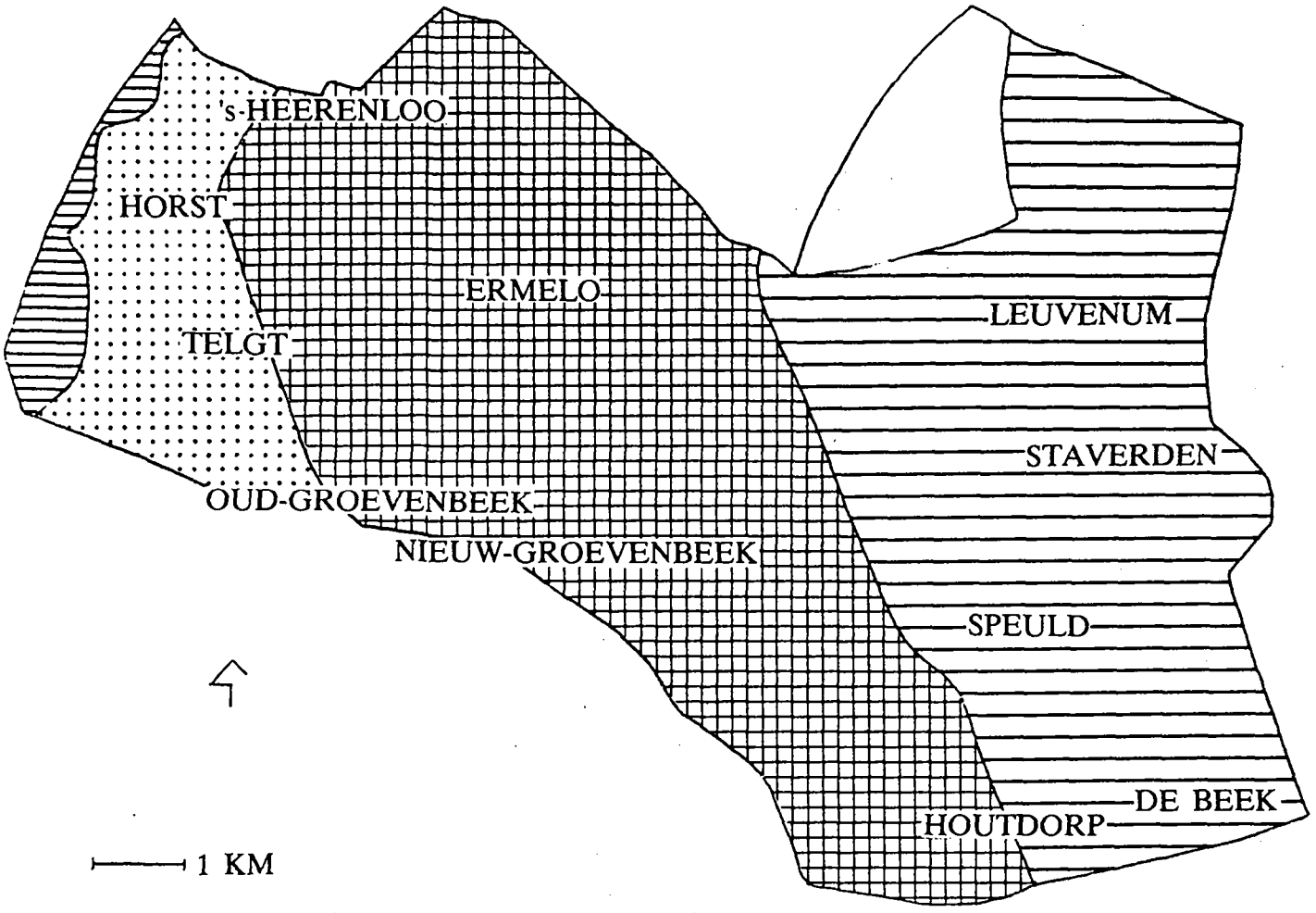

voormalige zeekust met veen en klei

dekzand met oud bouwland

stuwwal met grove en grindhoudende zanden

smeltwaterdal met zanden

stuifzand

Het grondgebruik in de periode 1850-1940 heeft betrekking op de voormalige zeekust, het dekzandgebied, de stuwwal, het smeltwaterdal en het stuifzandgebied. De voormalige zeekust is vrijwel geheel in gebruik als grasland. Het dekzandgebied kent een grillig reliëf, doch ligt overwegend enkele meters hoger dan de voormalige zeekust. Er is sprake van een gemengd bodemgebruik, met grasland in de nattere en lager gelegen gedeelten, en akkerbouw in een vrijwel aaneengesloten complex van essen en kampen. Op de akkers werden vooral rogge, aardappelen en boekweit geteeld. De teelt van boekweit nam rond 1900 sterk af.
Op enkele plaatsen op de stuwwal en in het smeltwaterdal zijn landbouw-enclaves ontstaan. Verreweg het grootste gedeelte van de stuwwal en het smeltwaterdal zijn bebost of als heideveld in gebruik. Het grootste deel van deze heidevelden en bossen heeft tot 1843 tot de domeinvelden behoord. Daarna zijn zij verkocht en deel gaan uitmaken van reeds bestaand grootgrondbezit. Vanaf het eind van de 19e eeuw werden de heidevelden bebost, vanwege de toegenomen vraag naar mijnhout.
Vanaf het begin van de 20e eeuw zijn stuifduinen ontstaan in verband met de grondwaterwinning in het noord-oosten van de gemeente. Vanaf het eind van de 19e eeuw zijn heidevelden in gebruik genomen als militair oefenterrein.

Vanuit het Veluwemassief stroomt grondwater af in noordelijke en westelijke richting. Het smeltwaterdal in het oosten van de gemeente Ermelo fungeert als verzamelbekken voor het water uit het Centrale Veluwemassief. Het water stroomt via de Staverdensche en de Leuvenumsche Beek af in het Veluwemeer. Daarbij wordt een hoogteverschil van enkele tientallen meters overwonnen.
Een ander deel van het water stroomt af via de Horstsche Beek in het IJsselmeer. Diverse kavelsloten in de voormalige zeekust zijn loodrecht op het Nuldernauw gegraven.

Ermelo is ontstaan op een stuwwaluitloper, op een hoogte van 10-20 meter boven N.A.P., aan de weg van Zwolle naar Amersfoort/Utrecht. Het vormt in feite de enige grote en tevens oudste nederzetting in het stuwwal-gebied van de gemeente. Houtdorp is een jongere ontginning (ontstaan eind 19e, begin 20e eeuw). Oud- en Nieuw-Groevenbeek zijn deels bebost sinds het midden van de vorige eeuw, en gaan mogelijk terug tot de goederen van St. Marie te Utrecht. Horst, Telgt en 's-Heerenloo zijn ontstaan op dekzandruggen langs de voormalige Zuiderzee, eveneens eind 19e eeuw. De van oorsprong afwisselend blok- en strookvormige verkaveling van de essen in het dekzandgebied en het grasland is grotendeels gehandhaafd. In het smeltwaterdal zijn nederzettingen ontstaan langs of nabij waterlopen, waarbij in een aantal gevallen het landgoed als uitgangsbasis fungeerde. De min of meer regelmatig aangelegde bouwlandkavels werden veelal omheind door hout- en wildwallen.

3. INFRASTRUCTUUR

Reeds in de Late Middeleeuwen lag Ermelo aan belangrijke handelswegen naar Harderwijk. Het betrof de handelswegen naar Zwolle/Deventer, Dieren en Arnhem. De Putterweg die deel uitmaakte van de oude verbindingsweg van Amersfoort naar Zwolle werd omstreeks 1830 opgenomen in het traject van de Zuiderzeestraatweg. Deze weg werd aangelegd op de overgang van stuwwal/dekzandgordel naar zeekust. Vanuit Ermelo is een aantal wegen aangelegd naar de zeekust/dekzandgordel en de stuwwal.

In 1863 werd de spoorlijn Utrecht-Hattem (Zwolle 1865) geopend. Het duurde echter tot 1882 voordat het station Ermelo-Veldwijk werd geopend. In 1923 werd de Veluwsche Autodienst (V.A.D.) opgericht. Busdiensten werden ingezet op het traject Nunspeet-Amersfoort. Twee jaar later werd de lijn Apeldoorn-Arnhem geopend. Het hoofdkantoor van de VAD zetelde in Ermelo.

Vanaf 1886 was het psychiatrisch ziekenhuis "Veldwijk" in het bezit van een watertoren. In 1910 werd de watertoren van 's Heeren Loo-Lozenoord, in Horst, gebouwd.
Vanaf 1913 bezat Ermelo een eigen electriciteitsmaatschappij die in het begin van de jaren '20 werd aangesloten op het electriciteitsnet van de P.G.E.M.

Afbeelding 4
Belangrijkste wegen gemeente Ermelo omstreeks 1930.

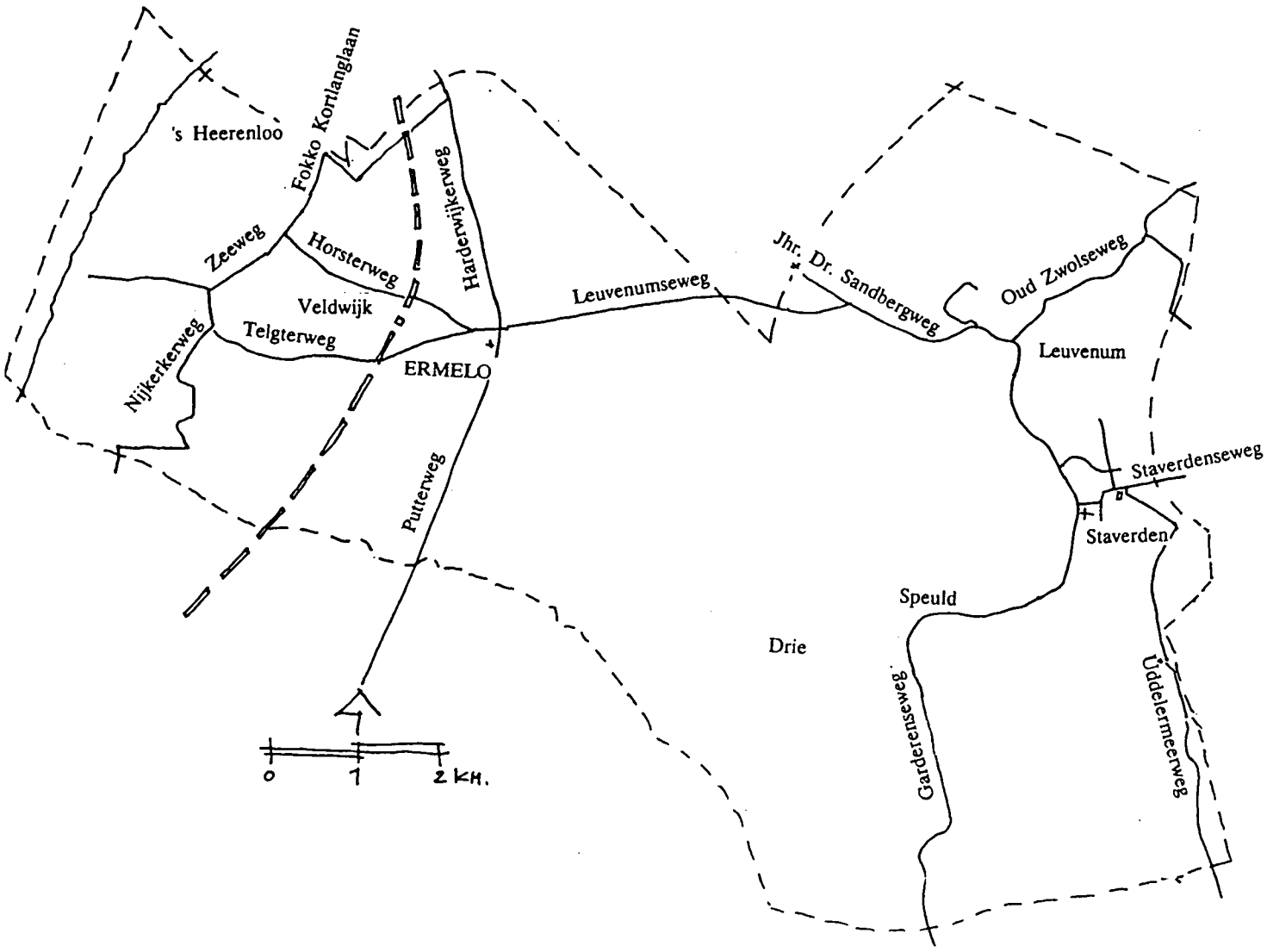

4. NEDERZETTINGSSTRUCTUUR

4.1. Algemeen

Van min of meer permanente occupatie van de dekzandgordel is sprake vanaf de 9e eeuw. Het Hof Staverden, vermeld in 1077, verkreeg in 1298 stadsrechten. Staverden werd daarmee een landgoed met stedelijke rechten. Van belang voor de verlening van bedoelde rechten was de strategische ligging aan de Staverdense Beek, uitmondend in de Zuiderzee. Gaandeweg verminderde het belang van Hof Staverden. In de gemeente Ermelo zijn kloosters en landgoederen grootgrondbezitter geweest. Ook de Rekenkamer ging in 1543, na zijn oprichting, enkele duizenden hectaren woeste grond in de gemeente Ermelo beheren..

4.2. Functionele ontwikkelingen

Periode 1800-1850

In de eerste helft van de 19e eeuw werd een begin gemaakt met de uitgifte uit gemene gronden. Tevens wist de gemeente Ermelo in 1843 ruim 11.000 hechtere domeingrond te verwerven, waarvan enkele duizenden hectare in de huidige gemeente Ermelo liggen. In 1842 werden twee "papierfabrieken" te Groevenbeek vermeld, alsmede een hennepspinnerij.

Periode 1850-1900

In de tweede helft van de 19e eeuw bleef Ermelo een vooral agrarische gemeente. De verworven domeingronden werden vooral bebost ten behoeve van de mijnbouw (vraag naar hout). Met de opening van de spoorlijn Utrecht-Zwolle voor ogen werd de heide bebost en kon in de toekomst het hout gemakkelijk worden vervoerd. Daarnaast vonden enige ontginningen plaats. Het spoorwegstation Ermelo-Veldwijk werd echter pas in 1882 geopend. De bescheiden industrialisatie die de gemeente Ermelo in 1850 kende is omstreeks 1880 geheel verdwenen. Een nieuwe impuls voor de werkgelegenheid in Ermelo vormden de stedelijke ontwikkelingen in het nabij gelegen Harderwijk, de omstreeks 1885 te 's-Heerenloo en Veldwijk geopende inrichtingen ten behoeve van verstandelijk gehandicapten en de vestiging van militaire oefenterreinen.

Periode 1900-1940

De ontwikkeling van het inwonertal van de gemeente Ermelo is spectaculair. Uit afbeelding 5 blijkt dat het inwonertal tussen 1850 en 1880 blijft schommelen ronde 1.900 inwoners. Tussen 1880 en 1940 vond een groei van zo'n 8.000 personen plaats, waardoor het inwonertal bijna verzesvoudigde tussen 1850-1940. Voor een belangrijk deel valt deze groei te verklaren door hoge vestigingsoverschotten. De toenmalige gemeente Ermelo kreeg tussen 1850 en 1940 een vestigingsoverschot van ruim 5.300 personen te verwerken. Deze immigranten vonden werk in de landbouw, nieuwe ontginningen en de bosaanleg. Daarnaast werkten velen in Harderwijk, in de inrichtingen en op de militaire instellingen die zich daar vanaf de jaren '20 begonnen te vestigen. Ook de psychiatrische inrichtingen rond 's-Heerenloo/Veldwijk groeiden sterk. Een tijdelijke impuls vormde de huisvesting van duizenden Belgische vluchtelingen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Van industrialisatie in de gemeente Ermelo is in deze periode vrijwel geen sprake, met uitzondering van een zuivelfabriek en een cementsteenfabriek.

Afbeelding 5
Bevolkingsontwikkeling gemeente Ermelo 1850-1940
(indexcijfers, waarbij in 1850 1.736 inwoners = 100)

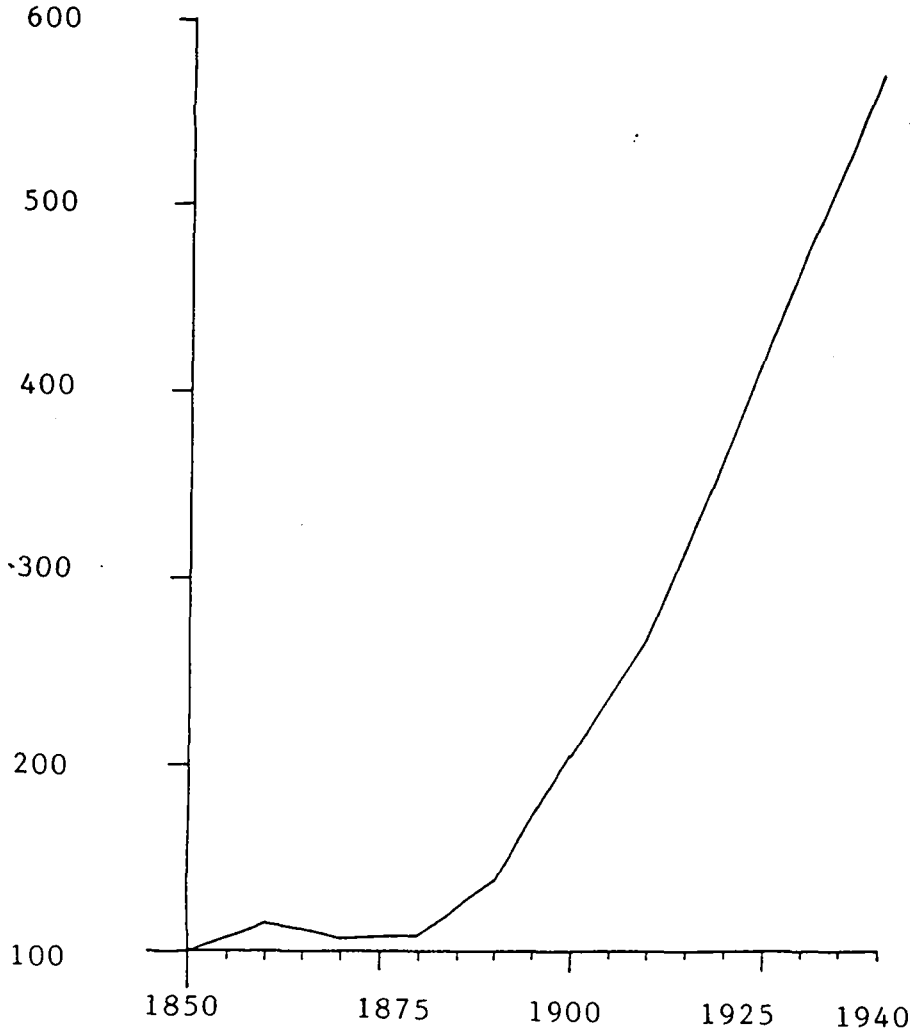

4.3. Stedebouwkundige structuur

Ermelo
De hoofdstructuur van de van oorsprong zeer oude nederzetting Ermelo bestond in 1850 uit agrarische bebouwing aan de noordzijde van de Ermelose Enk. Een concentratie van bebouwing ontstond aan de weg van Putten naar Harderwijk. In de periode 1850-1940 is een lineaire uitbouw te zien langs de Stationsstraat, de Torenlaan, Molenweg. De bebouwing bestaat dan uit gemengde bebouwing, waarbij het westelijk deel van de Stationsstraat steeds meer een winkelfunctie krijgt.
Een villawijkje werd gebouwd rond de Vondellaan en ten oosten van de Putterweg werden arbeiderswoningen gebouwd.

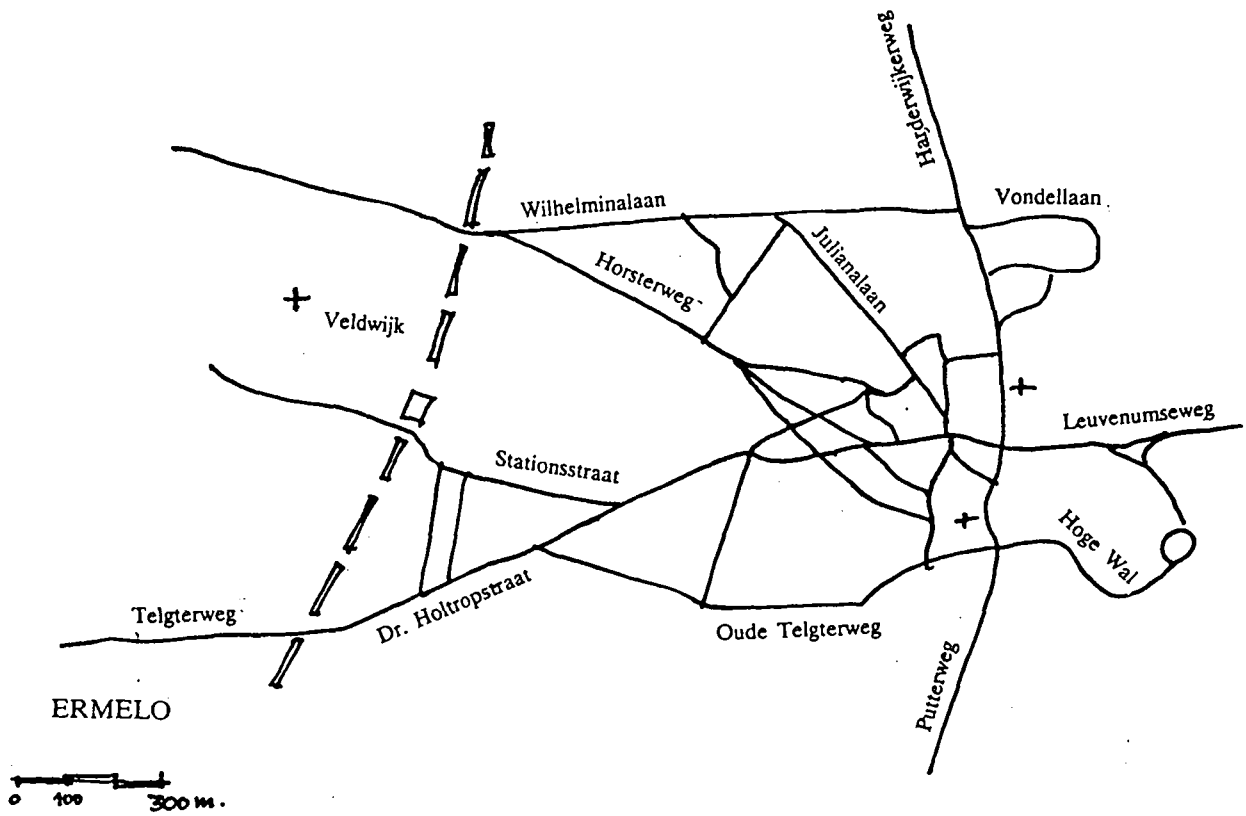

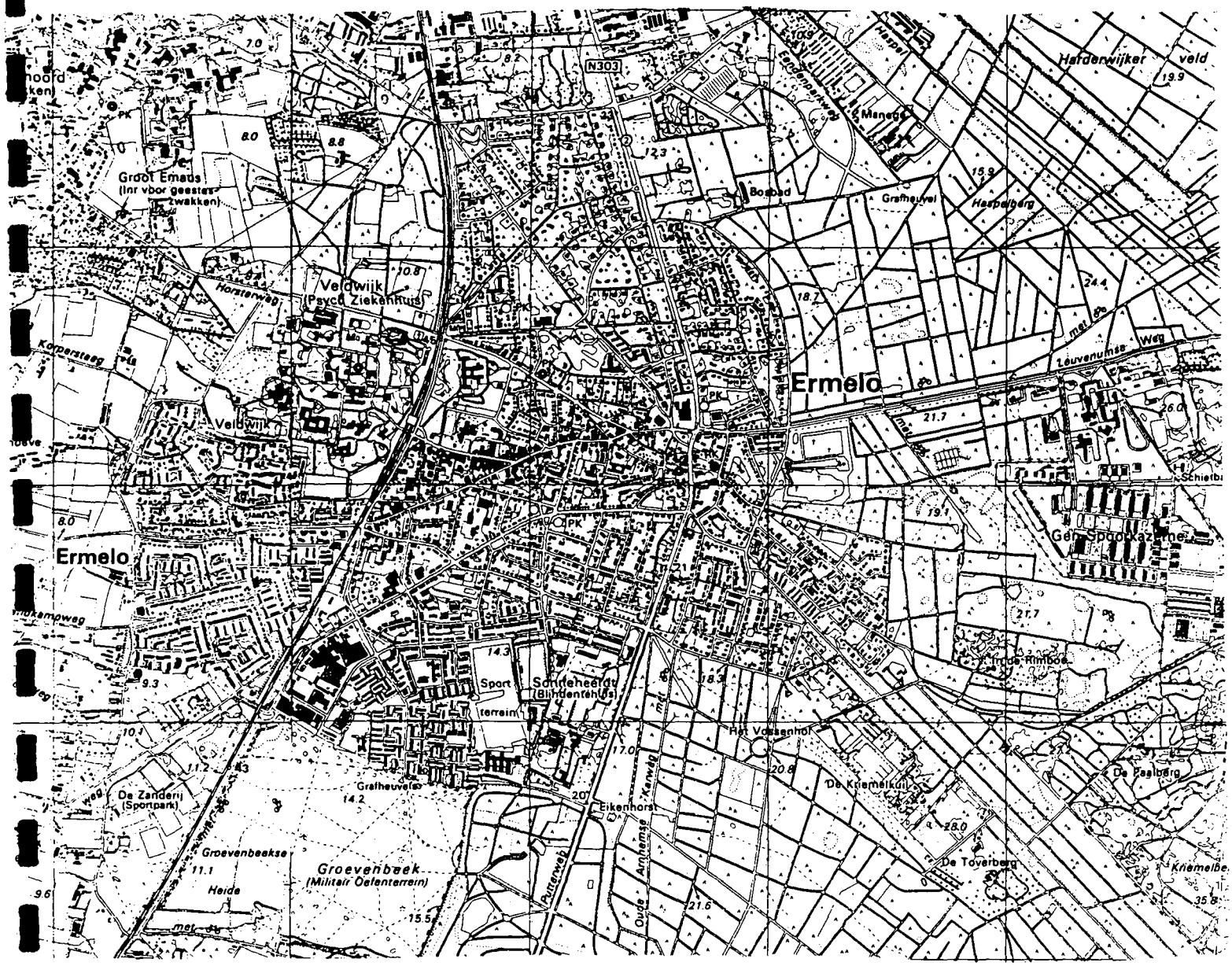
Groot Emaus
(Inr voor geestes-zwakken)
Veldwijk
(Psych Ziekenhuis)
Horsterweg
Korpersteeg
Veldwijk
Ermelo
Ermelo
N303
Harderwijker veld
Manege
Bosbad
Grafheuvel
Haspelberg
Leuvenumse Weg
Gen Spoorkazerne
Sport terrein
Sonneheerdt
(Blindentehuis)
Het Vossenhol
De Kriemelkuil
De Paalberg
De Toverberg
Eikenhorst
Grafheuvels
De Zanderij
(Sportpark)
Groevenbeekse
Heide
Groevenbeek
(Militair Oefenterrein)
Putterweg
Oude Arnhemse Karweg

Speuld
De in 1840 lintvormige concentratie van agrarische bebouwing aan de Garderenseweg die een scheiding vormt tussen het Speulder veld en het Speulder Bos, kreeg in de periode 1850-1940 een beperkte verdichting.

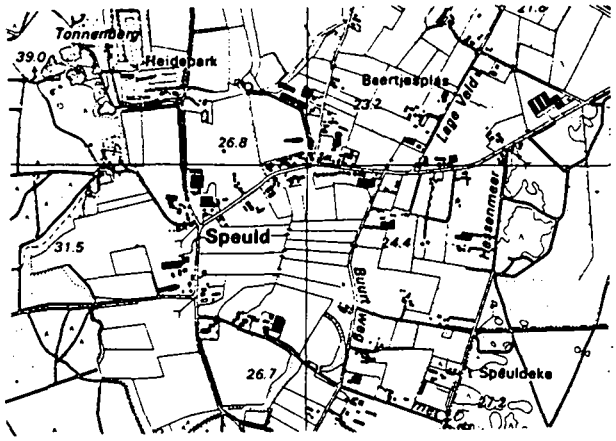

Verspreide bebouwing
Twee adellijke huizen, Huis Staverden en Huis Groot Essenburg, liggen op Ermelo's grondgebied. Staverden bestond in de 13e eeuw uit een grafelijke hofstede en Dominicanenklooster. Reinoud I graaf van Gelre, kreeg op het einde van de 13e eeuw het plan om bij zijn hofstede een stad te stichten. Hij kreeg van koning Rudolf toestemming. De stad is er nooit gekomen, maar kasteel Staverden is het enige landgoed in Nederland waaraan stedelijke rechten zijn verleend.
De gebouwen en landerijen van ruim 750 ha. behoren tegenwoordig aan de Stichting het Gelders Landschap. Het geheel vormt een fraai voorbeeld van een kasteelgehucht.
Ten noordwesten van de Dorpskern van Ermelo ligt 's Heerenloo, waar in de Late Middeleeuwen een klooster van de Johanitters 'St. Jansdal' stond. Rond deze plek is de instelling 's Heerenloo ontstaan. Ten zuiden van 's Heerenloo ligt Veldwijk, een psychiatrisch ziekenhuis.
Het van oost naar west aflopende grondgebied bestaat in het oosten uit bos en heidegebieden met daarin agrarische enclave's: Leuvenum, Drie en Houtdorp. Meer naar het westen het overgangsgebied van stuwwal naar het dekzandgebied met verspreid voorkomende agrarische bebouwing.
Het westelijk grondgebied was de onbebouwde, voormalige Zuiderzeekust en bestaat uit veen en klei.

4.4. <u>Ontwikkelingen na 1940</u>
De kern van Ermelo heeft zich na de oorlog concentrisch ontwikkeld, nog steeds vormt de Stationsstraat e.o. het centrum. Door de planmatig opgezette woonwijken is de open enkstructuur aan de zuidzijde van Ermelo verdwenen. De aanleg van de rijksweg A28 direct langs de kust en een aantal recreatieve ontwikkelingen in dit gebied hebben de structuur van het oorspronkelijke open kustgebied sterk veranderd.

4.5. Karakteristiek geïnventariseerde bebouwing

Wonen

Wonen in de kom van Ermelo kwam pas laat tot ontwikkeling. In de Gelderse Volksalmanak van 1851 wordt nog melding gemaakt van 38, meestal met pannen gedekte, "stenen" huizen in de kom van Ermelo. Ermelo Noord was zelfs rond 1870 nog zo goed als onbebouwd. Bomen ontbraken. Gelegen aan de rand van de Veluwe bestond het gebied grotendeels uit heide. Vanaf 1890 groeide de dorpskom van Ermelo in snel tempo. Vanaf die tijd ontstonden er veel gebouwen en huizen voor patiënten en personeel van de diverse inrichtingen die in Ermelo en omgeving werden gebouwd.
Daarnaast zijn vrij veel woningen in die tijd gebouwd in het kader van de zogenaamde gezinsverpleging. De kern van Ermelo kenmerkt zich door een zeer diverse bebouwing. Het gebied ten noorden van de Horsterweg en ten oosten van de spoorlijn Amersfoort-Zwolle werd vanaf de jaren 1910-1920 pas bebouwd. Rond 1920 ontwierp architect Kortlang het villapark Dennenkamp rond de Vondellaan en de Da Costalaan. Van een echt villapark met samenhangende bebouwing is echter nauwelijks sprake. Het groene gebied met licht gebogen straten kreeg eenvoudige doch veel van elkaar verschillende woonhuizen. De bouwterreinen werden uitgegeven door de N.V. Gelderland aan Zee.
In het gebied ten zuiden van de Stationsstraat is in de Kerklaan nog een vrij oorspronkelijk straatbeeld uit de periode rond 1900-1910 bewaard gebleven. In de gemeente bevinden zich diverse houten huizen waarvan er voorbeelden te vinden zijn aan de Allee 10 en aan de Horster Zoomweg nummer 24. Gegroepeerd zijn deze huizen te vinden in Nieuw Groevenbeek ten oosten van de Putterweg in het zuidelijke deel van de gemeente. Op dit terrein werden vanaf ca. 1900 houten huizen gebouwd, in het begin voor de ontginningsarbeiders, later bij vakantiegangers in gebruik.
In de kom van Ermelo zijn geen integraal ontworpen woonwijken aan te wijzen. Het straatbeeld van de Oude Telgterweg 50-60 bevat nog wel een aantal in 1934 gebouwde identieke woonhuizen. Aan de Dr. Holtropstraat 143-147 en aan de Putterweg 77-83 bevinden zich nagenoeg identieke en zorgvuldig vormgegeven huizen.
Het buitengebied van Ermelo bevat voornamelijk boerderijen. Naast deze boerderijen vallen vooral enkele grote buitenhuizen op zoals het huis Ullerberg met tuinmanswoning aan de C.J. Sandbergweg en het landgoed Oud Groevenbeek met tuinmanswoning, boerderij en de resten van een voormalig sierkassencomplex. Het complex Oud Groevenbeek bevindt zich ten westen van de Putterweg en bestaat uit een door architecten L.A. van Essen en Zeggeren uit Harderwijk in 1907 gebouwd schilderachtig huis. De parkachtig vormgegeven tuin wordt momenteel gerestaureerd. Op het landgoed bevinden zich diverse bijgebouwen en stallen en een overgebleven plantenkas die oorspronkelijk deel uitmaakte van een veel groter kassencomplex. Landgoed Oud Groevenbeek is een oud Kelnarijgoed dat rond 1850 in handen kwam van familie van Hall. Het werd onderdeel van een groot complex van ontginningen. Op de plek van het huis stond oorspronkelijk een ouder pand. In 1900 kwam het landgoed in handen van de familie van Schermbeek. Het huis te Leuvenum in de buurtschap Leuvenum heeft een omringend landschapspark en is de vervanging van het in 1854 gesloopte Huis Leuvenum, dat iets westelijker stond. Het huidige hotel het Rode Kooper was oorspronkelijk een onder Engelse invloed ontworpen woonhuis met achterliggend koetshuis en paardenstallen. De

gemeente Ermelo heeft nog één adellijk huis, het huis Staverden, gelegen in een bosrijke omgeving ten westen van Elspeet.
(Een ander kasteeltje, Leuvenum ten noordwesten van Staverden is verdwenen. Leuvenum werd afgebroken in 1854 en in 1921 door een nieuw huis in oude stijl vervangen). Landgoed Staverden werd voor het eerst vermeld in 1077 en bestond in de 13e eeuw in elk geval uit een grafelijke hofstede. De in de 14e eeuw gebouwde grafelijke burcht is in de 17e of 18e eeuw vernieuwd en werd in de 19e en 20e eeuw nogmaals ingrijpend verbouwd en veranderd. Het omringende park met al de bij het kasteel behorende bebouwing en beplanting is nog intact. Het vanuit landschappelijk oogpunt belangrijke, landgoed Staverden nabij de Staverdense Beek strekt zich buiten de gemeentegrenzen uit en bevat nog het in de loop der jaren gewijzigde kasteel Staverden. Het omringende terrein heeft nog de grotendeels originele aanleg met tuinmanswoning, oranjerie, labyrint, ijskelder en koetshuis met woning. Op het landgoed staan verder nog diverse boerderijen en woonhuizen.

Werken
Het buitengebied ten westen en oosten van de dorpskom bevat veel boerderijen van het hallehuistype met middenlangsdeel. Meestal hebben deze boerderijen een met riet of met pannen gedekt wolfdak. De boerderijen uit baksteen hadden in oorsprong veelal een achtergevel van gepotdekselde houten delen, die in de meeste gevallen in de 19e eeuw door een gemetselde gevel met getoogde deeldeur is vervangen. Bij enkele bevindt zich nog een goed bewaard gebleven woonvertrek met tegelschouw. Sommige complexen hebben nog de originele erfindeling met een door geboomte omzoomd erf met wagenschuur, bakhuis met zadeldak en hooibergen. Voorbeelden hiervan zijn ondermeer te vinden aan de Nijkerkerweg 4, de Oude Telgterweg 227 en de Koningsweg 203. Opvallend bij veel boerderijen is het ontbreken van deuren in de voorgevels zoals bij C.J. Sandbergweg 24 en Buurtweg 36. Van het gangbare type afwijkende boerderijen zijn ondermeer de Meerhoeve aan de Uddelermeerweg 242 en de de Frederik Bernardhoeve aan de Allee 40, waarvan het stalgedeelte een basilicale aanleg heeft. De Leonorahoeve aan de Postweg is geheel opgetrokken in kalkzandsteen, een materiaal dat in de gemeente vooral bij bakhuisjes gebruikt werd. Veel boerderijen hebben een bij het woongedeelte getrokken stalgedeelte of een speciaal aangebouwd woongedeelte zoals de boerderij Nijkerkerweg 66.
Tot het midden van de 19e eeuw vormden het boerenbedrijf en de papiernijverheid de voornaamste economische bestaansbronnen in de gemeente. In het gebied waren veel papiermolens aanwezig. Bij woonhuis De Zandmolen aan de Staverdense Beek bevindt zich een kleine waterval. De molen op deze plek werd gebouwd in 1692 en afgebroken in 1865. De naam bleef bestaan. Ook de zuidelijker gelegen bovenslagwatermolen achter het huis met de naam De Molen in Staverden is niet meer origineel en recentelijk aangebracht. Op sommige plaatsen zijn nog dubbele landarbeiderswoningen aanwezig, zoals Allee 3-37 en Veenweg 167-169.
In de gemeente zijn aan de Garderenseweg 155-157 en aan de Hamburgerweg twee smederijen bewaard gebleven. Een van de smederije (gebouw) was van oorsprong een steenfabriek. Aan de Telgterweg 305 bevindt zich nog een graanmaalderij die rond 1935 te dateren is.
Vanaf ca. 1890 vestigden zich verschillende inrichtingen en instituten in en rond de dorpskom van Ermelo waardoor het dorp en de werkgelegen-

heid in omvang toenamen. Hierop zal onder 'Maatschappelijke voorzieningen' verder worden ingegaan.

Infrastructuur
Met de aanleg van de Zuiderzeestraatweg omstreeks 1830, waardoor het isolement van de dorpen op de westelijke Veluwe werd opgeheven, en in nog grotere mate door de opening van de spoorlijn Amersfoort-Zwolle in 1863, begon de structuur van Ermelo geleidelijk te veranderen. Het spoorwegstation dat in 1882 werd geopend, dateert in haar huidige vorm uit 1898.
Voor het verkeer over de weg werd in vroeger tijden tol geheven. Op de weg naar Elspeet zijn bij Staverden en aan de Uddelermeerweg twee tolhuisjes bewaard gebleven.
In de gemeente bevonden zich vroeger een aantal watertorens waarvan er slechts één in ruïneuze staat op het landgoed Oud Groevenbeek is overgebleven.
Twee bakstenen bruggetjes bevinden zich over de Staverdense beek bij Staverden.
Op diverse plaatsen in de gemeente bevinden zich trafohuisjes, daterend uit de jaren 1925-1930. Het oorspronkelijke ontwerp is vermoedelijk van de hand van J. Gratema of diens collega G. Versteeg. Afwijkende bijzondere typen bevinden zich aan de C.J. Sandbergweg 33 en aan de van Beekweg 9. Het trafohuisje aan het Postlaantje 8 heeft nog een originele lantaarn aan één van de gevels.

Maatschappelijke voorzieningen
Het dorp Ermelo kreeg dankzij het zendingswerk van ds. Witteveen een zendingshuis, een conferentieoord, een zendingsschool en een zendingskerk. Alleen het laatst genoemde gebouw aan de Harderwijkerweg is hiervan, in gewijzigde toestand, behouden gebleven. Het achterliggende kerkhof is nog intact.
Een grote stimulans voor het ontwikkeling van het dorp Ermelo kwam in 1885 toen M.J. Chevallier jr., eigenaar van het landgoed Veldwijk, dit landgoed overdroeg aan de vereniging die het huidige ziekenhuis Veldwijk exploiteert. Hij was het ook die het gebied s'Heerenloo aankocht. Het huidige psychiatrisch ziekenhuis Veldwijk bevindt zich voor het grootste deel ten westen van de spoorlijn en bevat in verschillende stijlen en tijden gebouwde paviljoens waarvan het hoofdgebouw, de Lukaskerk en een aantal kleinere paviljoens zoals Parkzicht en de drie direct aan het spoor gelegen villa's het meest belangrijk zijn. Aan de oostzijde van het spoor bevindt zich het in 1939 geopende en volledig symmetrisch ontworpen sanatorium De Hoge Riet met bijbehorend ketelhuis en mortuarium. De Riethorst met traptorentje en de Rietzoom in Chaletstijl, zijn gewijzigd of verbouwd. Ten noorden van de Horsterweg bevindt zich het bij het ziekenhuis behorende kerkhof met graven vanaf ca. 1910.
In de gemeente zijn naast de vele oude grafheuvels in het buitengebied nog enkele meer moderne begraafplaatsen te vinden. Ten noordwesten van de dorpskom ligt s'Heeren Loo, tegenwoordig een leefgemeenschap en dienstverleningscentrum voor verstandelijk gehandicapten. In de late middeleeuwen was hier een klooster van de Johaniters gevestigd, St. Jansdal. Van de in het begin van de 17e eeuw gesloopte conventsgebouwen is slechts het poortgebouw uit de 16e eeuw overgebleven. In de late 19e en 20e eeuw ontstonden er op en buiten de omgrachting van het kloosterterrein verschillende paviljoens, waarvan er echter sommige

zodanig zijn gewijzigd dat ze niet in de inventarisatie zijn opgenomen. Midden op het terrein bevindt zich de belangrijkste school van Ermelo, ontworpen door A. v.d. Kraan en gebouwd in 1934 met invloed van W.M. Dudok. Op het terrein bevindt zich ook een kerkhof waarvan het oudste gedeelte recentelijk is geruimd. Het baarhuisje uit de jaren 1925-1930 is nog intact.
Het grootste kerkhof van de gemeente bevindt zich aan de Varenlaan waar het oudste gedeelte vanaf 1916 werd aangelegd. Het oudste kerkhof van Ermelo is gelegen tussen de wethouder Rikkerslaan en de Putterweg. De graven dateren vanaf ca. 1850. Grenzend aan het terrein van s'Heerenloo bevinden zich de paviljoens van Groot Emaus. Ook hier is een gedeelte van het gebied omgracht.
Naast de laatgotische Nederlands Hervormde dorpskerk met Romaanse toren bevinden zich in de gemeente diverse kerken waaronder de uit 1898 daterende gereformeerde Immanuëlkerk met pastorie in de Stationsstraat. De toren werd in 1921 toegevoegd. Op het terrein van Veldwijk bevindt zich de Lukaskerk uit 1889. De kerk aan de Horsterweg dateert uit de jaren tussen 1930 en 1940. Op het terrein van s'Heerenloo bevindt zich een uit 1921 daterende kerk die waarschijnlijk door Johan Kortlang werd gebouwd.

In de gemeente Ermelo zijn diverse scholen bewaard gebleven. De oudste en meest gewijzigde werd gebouwd in 1871 aan de Telgterweg. Van dit type met rechthoekige plattegrond en zadeldak waren er in de gemeente meer te vinden. Scholen uit de jaren '30 zijn o.a terug te vinden aan de Garderenseweg en de Zeeweg. De belangrijkste school bevindt zich echter op het terrein van 's Heerenloo. Deze door A. van der Kraan in 1934 gebouwde school is nagenoeg volledig intact bewaard gebleven en vertoont invloeden van de door architect W.M. Dudok toegepaste vormentaal. De school kent geen gangen, ieder lokaal heeft een eigen deur naar buiten. Op het terrein van Groot Emaus bevindt zich een school uit dezelfde tijd.
De ontwikkeling van Ermelo als vakantieoord en als vestigingsplaats van militaire kampementen vond plaats vanaf ca. 1920. In de omgeving van Ermelo ontstonden vele vakantiekampen zoals Buitenzorg achter s' Heeren Loo en de Paalberg ten oosten van de dorpskern. Al deze vakantiekampen die meestal samengesteld waren uit houten barakken zijn verdwenen en vervangen door moderne bungalowparken. Het bosbad in het noorden is eveneens verdwenen. De recreatie heeft zich naar het strand Horst verplaatst.

Kaart 1

TYPOLOGIE UITBREIDINGEN GEMEENTE ERMELO 1850-1940

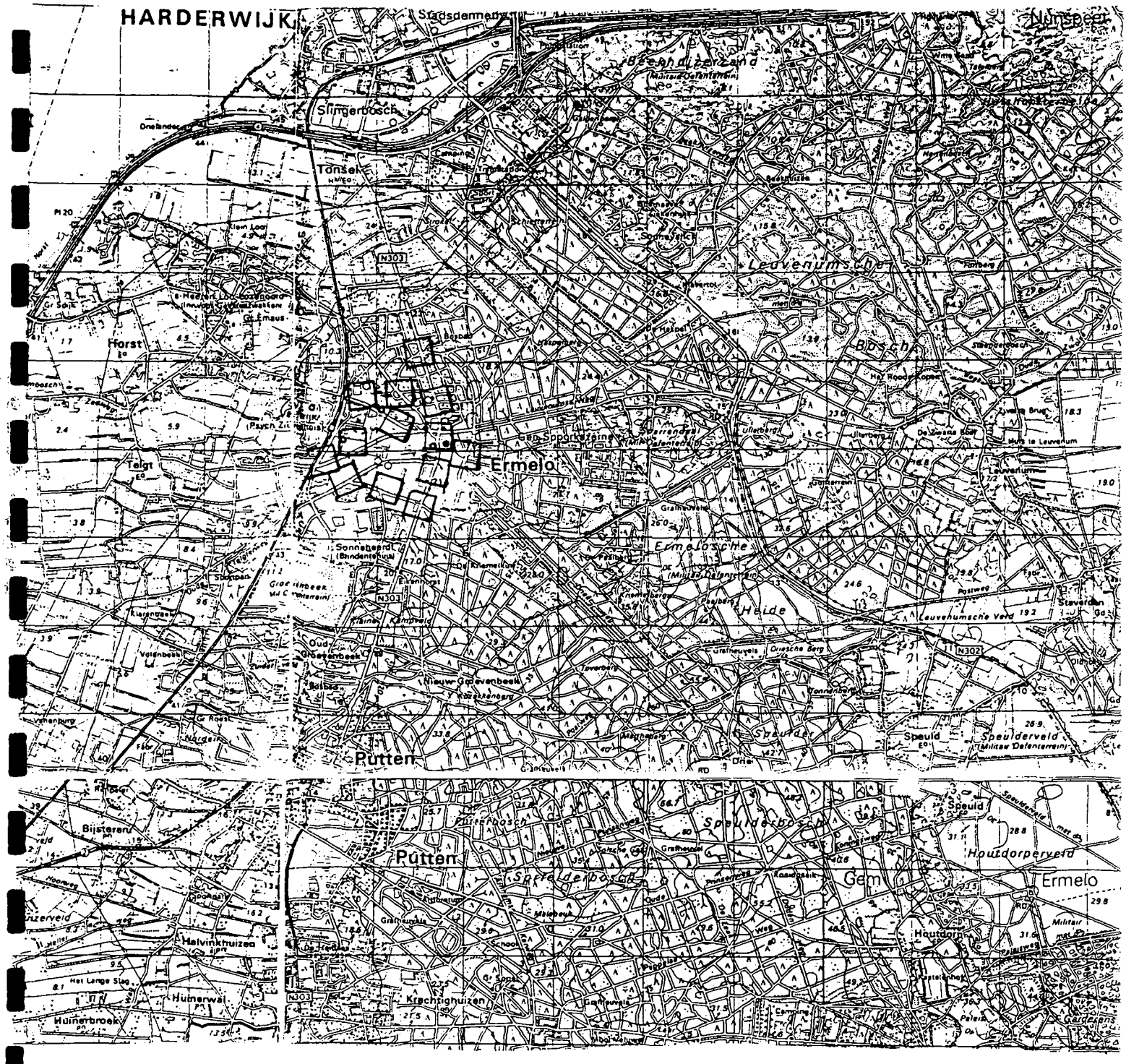

4.6. Typologie uitbreidingen gemeente Ermelo 1850-1940

Toelichting bij kaart 1

Type aanduiding	Type-omschrijving	Bijzondere gebieden

Andere aanduidingen

- Lineaire ontwikkelingen

- functie: gemengd of wonen
- niet-planmatige en planmatige ontwikkelingen

4.7. Bijzondere gebieden

De term bijzonder gebied wordt gehanteerd voor gebieden die zijn gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940. Bij de beoordeling is de criterialijst (zie blad 22) gehanteerd volgens de zgn. "MIP-handleiding". Hierbij zijn grotere samenhangende (stede-)bouwkundige structuren bekeken. Bij de bouwkundige inventarisaties zijn samenhangende bouwkundige complexen aangegeven.
Dat in de gemeente geen of weinig bijzondere gebieden voorkomen, zegt niets over de schoonheid of opbouw van de gemeente.

Gebieden gebouwd of aangelegd in de periode 1850-1940 die bijzonder zijn komen in de gemeente Ermelo niet voor.

Karakteristieke gebieden

Structuren van bouwkunst en stedebouw van vóór 1850 en na 1940 die een bijzondere kwaliteit hebben worden aangeduid met de kwalificatie "karakteristieke gebieden". Het betreft gebieden waarvan de hoofdelementen dateren van voor 1850 of na 1940, die ook daarna herkenbaar zijn gebleven.

Zoals uit de eerdere tekst al blijkt kan het gebied van Staverden als karakteristiek worden gekenmerkt. Het kasteel, de kapel en boerderijen vormen een fraai voorbeeld van een kasteelgehucht.

CRITERIA VOOR DE AANDUIDING BIJZONDERE GEBIEDEN

I. **Intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit, zoals:**
   1. kwaliteit van het ruimtelijk concept;
   2. betekenis vanwege de verkaveling/inrichting/ voorzieningen;
   3. betekenis vanwege architectonische/architectuurhistorische kwaliteit;
   4. betekenis vanwege specifieke vorm voor specifieke functionele ontwikkelingen (b.v. havengebied, city-ontwikkeling, sportpark)

II. **Bijzondere historische betekenis, zoals:**
   1. structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met en duidelijk uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemeen historische ontwikkeling;
   2. betekenis voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3. betekenis vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie (type, motief, datering)

III. **Stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving, zoals:**
   1. betekenis als onderdeel van een groter geheel
   2. betekenis vanwege ruimtelijke relaties met de omgeving;
   3. betekenis vanwege markering van het stadsbeeld, als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel of als representant van een groter geheel

IV **Gaafheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten)**

V **Zeldzaamheid (van de in I t/m III genoemde kwaliteiten**

GERAADPLEEGDE ARCHIEVEN/BIBLIOTHEKEN/KAARTMATERIAAL EN LITERATUUR

Archieven en bibliotheken

* Rijks Archief in Gelderland
* Katholieke Universiteit Nijmegen, Faculteit der Beleidswetenschappen
* Bibliotheken Provincie Gelderland
* Stichting Arnhemse Openbare en Gelderse Wetenschappelijke Bibliotheek
* Gemeente Ermelo

Afbeeldingen

* Afbeelding 1 Gemeente Ermelo in 1867
* Afbeelding 2 Gemeentelijke herindeling gemeente Ermelo 1972
* Afbeelding 3 Geomorfologische kaart gemeente Ermelo
* Afbeelding 4 Belangrijkste wegen gemeente Ermelo omstreeks 1930
* Afbeelding 5 Bevolkingsontwikkeling gemeente Ermelo 1850-1940
* Kaart 1 Typologie uitbreidingen gemeente Ermelo 1850-1940

Kaartmateriaal

* Bodemkaart 1/50.000, 1970
* Topografische kaart 1/25.000 en 1/50.000, diverse jaargangen
* Kaartenboek van Gelderland, 1843
* J. Kuijper, Gemeente-atlas van Gelderland 1868, Leeuwarden, 1970

Literatuur

* Barends, S., e.a. (red.), *Planning in het verleden*, Amsterdam, 1988

* Elema, F.R., Beek, H.J. van, *Rond Ermel's wehme; gedenktboek van Ermelo (1855-1955)*, Amsterdam, 1955

* Langman, H.J., *Ermelo hoe het was, hoe het geworden is*, Alphen aan den Rijn, 1975

* Rijkslandbouwconsulentschap voor de Veluwe, *De landbuw in de gemeente Ermelo*, 1956

* Veenstra, E.J., *De buurschap Leuvenum, in: Regiocontact Vecht Veluwe IJsselstreek, 1984*

* *Met aanvullende opmerkingen van de heer* J.W.P. van Dijk te Ermelo.

Oosterbeek, 1993

Stichting MIP-Gelderland
Oranjeweg 60
6861 BL OOSTERBEEK
tel. 085 - 336 326